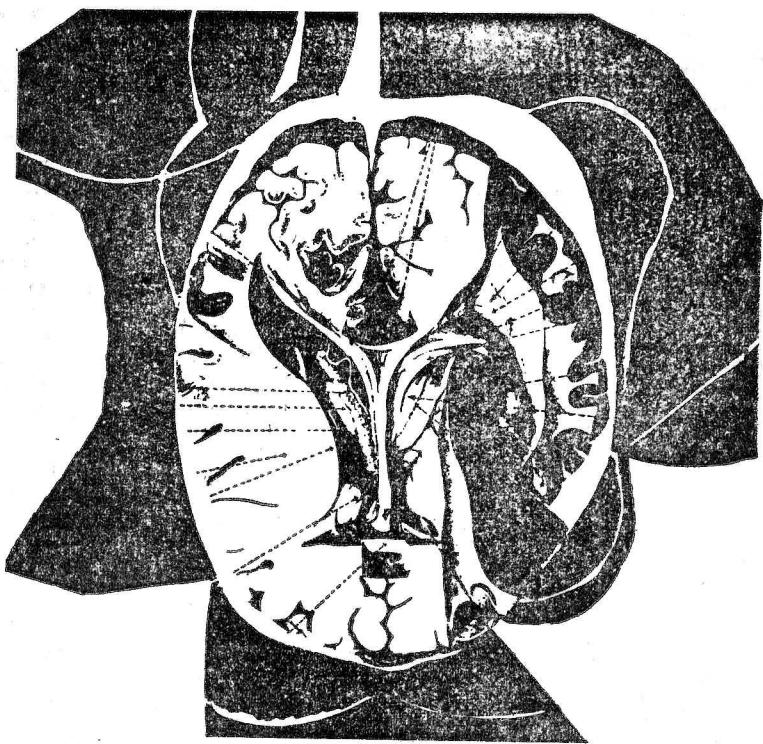

VARGYAS LAJOS:

A ballada meg a történelmi tények

Az ES-ben közölt interjú és Bóta Lászlónak a Kortárs novemberi számában megjelent cikke után az ES november 6-i száma ismerteti Bóta László ballada-előadását. Az ismertetés szerint Bóta előadása az Irodalomtörténeti Társaságban „olyan mozaikképet szerkesztett, amely nemcsak egy nagyszabású magyar reneszánsz epikum víziója volt, hanem módszertani útmutató is...”; „fényében vált meggyőzővé, hogy... a népköltészeti alkotások egy csoportja és a történelmi tényanyag egy rétege pontosan megfeleltethető”. Az olvasók tájékoztatására röviden szeretnék szólni a kérdéshöz.

Hogy mi a történelmi tények szerepe a népköltészetben, világosan látjuk néhány betyárballadában, amelyet ismert, létező személyek nevére kötött a nép. A hatyken elenálló Vidróckit nem a csárdát körülfogó hat vármegye emberei lőték le az ablakon keresztül, amint éneklük, hanem a kockázattól féltő társa ütötte le hátulról, mikor vakmerő kalandra indult. A nép jól tudta ezt az eseményt, egy-két lírai dalban meg is örökölte, mégsem az esetleges tényt énekelte meg, a valódit, hanem a betyárokról általánosan jellemzőt, az igazat. Bogár Imre balladájában is együtt van mindaz, ami a betyárvilágban általában igaz volt, de abból semmi sem történt meg vele, amint ez a törvényszerű iratokból megállapítható. Még inkább így van ez a régi balladákban. Általános érvényű példázatok ezek, amelyekben egy-egy, bárhol megtörténhet esemény közvetítésével, sürítve fejezi ki ítéletét a nép valamilyen társadalmi problémáról.

Eppen ezért sorra megdőlték azok a kísérletek, amelyek a múlt században vagy e század elején meghatározott eseményekhez vagy történelmi személyekhez akartak kötni balladákat. Lássuk tehát, milyen újabb összefüggéseket fedezett föl Bóta László balladák és történelmi események között, amelyek arra késztették, hogy újra fölvegye a kutatásnak ezt az elejtett fonálát.

A történelmi tényanyag a következő. Török János hunyadi főispánt felesége, Kendi Anna megcsalja vajdahunyadi tisztartójával, nemes Szalánci Jánossal. A férj ezért lefejezteti feleségét, Szalánci Jánost pedig börtönbe veti, majd lófarkához kötve „halálra hurcoltatja”. Azután második feleséget vesz, Balassi Borbálát, s annak apjával, a hírhedt Menyhérttel együtt, állítólagos összeesküvés ürügyén legyilkolja volt felesége apját és bátyját, Kendi Ferencet és Antalt. Mindez 1557-ben és 1558-ban történt. A balladákat Bóta a következő alapon vonja bele a párhuzamba. Kendi Anna keresztneve három balladában szerepel. 1. Molnár Anna történetében. A „Molnár”-t ugyan nem említi Bóta, így az olvasó nem azonosíthatja a történetet a többszörös szeretőgyilkos és a csábítót levágó, hazatérő és

férjével kibékült asszony balladájával, sem a férj alacsony származásával. (Férje ugyanis a „molnár gazda”.) 2. Az említett „szép Anna” egyedül csak Aradon szép Anna lehet, egy 3–4 soros töredék, amelyből annyit tudunk, hogy Anna nem akar énekelni a rabokért, mert hangja túl hangos, a tengeren túl is elhangzik. 3. Bethlen Anna, itt Bóta már kiírja a vezetéknévét is, ami ugyan főúri, de teljesen más, mint Kendi Annáé, valamint a történet is más: nem házasságtörés, hanem egy lány és a kocsislegény szerelmeskedésének leleplezése. Az összekötő kapocs tehát egy keresztnév, a ritikánként éppen nem mondható Anna. „Annell” is a Molnár Anna német megfelelőiből került a felsorolásba.) Ugyancsak név alapján köti Bóta a Török János, ifjú Török János, török úrfi, „török császár fia” szereplők balladait az eseményekhez. Ezek a nevek azonban a Halva talált menyasszony című balladában szerepelnek, ahol a lányt idegen földre, némelyik variánsban általa nem is ismert, idegenföldi vőlegényéhez erőltetik, s ő inkább a halált választja. A vőlegény már ravatalon találja. Az idegenföldi vőlegény sokszor a török császár fia, vagy török úrfi — ebből néha személynévként Török János. Egy szövegben azt halljuk, hogy az apa nem engedi át a vőlegénynek a menyasszony holttestét, hadd nyugodjék „szülőtte földiben”. Más variánsokban német Mikula az idegen vőlegény, s magyarországi vend változatban a lány azzal tiltakozik a házasság ellen, hogy nem tud németül, nem tud beszélni urával. Ebben a balladában minden logika szerint népnév a török, nem személynév. És szövegezzük le máris: sem a Kendi Anna, vagy férje nevében Török Anna vagy Török Jánosné, sem a Kendi név nem fordul elő egyáltalán sehol a balladában. Pedig tökéletesen beleillenek a nyolcszótagos balladákba, pontosan úgy, mint Bethlen Anna vagy Molnár Anna. Ellenben megtaláljuk Bóta a megölt asszony után elvett, második feleség, Balassi Borbála nevét — megint csak keresztnév — az „Angoli Borbála” hősnőben. Ahol a sok Angoli név és a mellette ugyanolyan szívósan jelentkező Londonvári Dorka már mutatja, hogy itt a vezetéknév jelent valamit a balladában, s Dorka és társai mellett a Borbála sem sokat nyom a latban. Különösen, hogy ezt a Borbála leányt anyja végezteti ki, mert teherbe esett, és szoknyája „elől rövidedik, hátul hosszabbodik”. Vőlegénye, aki már nem tudja megmenteni, aki „ismeretlen anyám”-nak szólítja a hóhér-anyát, többször „Gyöngyvári úrfi”, néha „Gyöngyvári János” (vagy Király kis Miklós). Ez azért lesz Bótánál azonos a lófarkán hurcolt Szalánci Jánossal, mert a vajdahunyadi vár előző birtokosa Brandenburgi György volt, tehát a vár „Györgyvár”, és így lesz ő Gyöngyvári János. De hogy miért lesz egyúttal a teherbe esett lány vőlegénye, aki szeretője holtteste felett öngyilkosságot követ el, azt nem tudjuk meg Bótától. Nyilván

az előbbi névmegfejtés a kapocs, tehát megint a pusztá „névazonosság”.

A Zsivány felesége típusban azonban már ilyen névazonosság sincs: Nagyhegyi tolvaj, Janicska stb. a főhős neve. (Viszont fogalmam sincs, miért kerül ide a délszláv epikában Hunyadi Jánost jelentő Ugrinjanin Jankó? Csak nem azért, mert a gyilkos férj is János volt?) Ebben a balladában viszont Bóta szerint a történet elemei tűnnek fel: a férj megölte felesége apját és öccsét (hogy hűgát és anyját is, azt Bóta már nem említi). Ez volna tehát a Balassi Menyhérttel közösen elkövetett gyilkosság emléke.

Itt ugyan szó sincs házasságtörésről; sőt, ahol a rokonok legyilkolását emlegető rész benne van a balladában — egyáltalán a dunántúli változatokban —, itt az asszony áll bosszút, ő végez ki a rabló úrral, aki egyik éjszakán úttonálása közben ölte meg rokonait anélkül, hogy ezt tudta volna, s az asszony a véres ruháról, gyűrűről tudja meg a valót. Erdélyben, ahol ez a ballada nagy változatossággal maradt fenn, s ahol közelebb is volnánk az „eseményekhez”, ez az elem teljesen hiányzik. Ott az asszony csak ura rabló foglalkozására panaszkodik, amit férje meghall, s itt már ő végez az asszonnyal. Persze itt sem házasságtörésről.

Viszont házasságtörésért végez feleségével Bátor Boldizsár (legalábbis egyes változatokban). Ennek a Bátor Boldizsárnak is kell hogy köze legyen Kendi Anna „balladájához”, véli Bóta, hiszen egy más Kendi-lánynak ilyen nevű ura volt, és ő, a férj volt „nagy szerelmi szédelő”. Ha ennek a kiterjedt főúri rokonságnak bármelyik révét, vagy ahhoz hasonló talál Bóta valamelyik balladában, akkor az mindig a megtörtént események miatt került oda. Furcsa módon csak éppen a főhős neve nem fordul elő sehol.

De van még egy esemény-részlet, amit balladában megtalálunk és még jellegzetes is: a ló farkához kötés. Van erről szóló balladánk is — igaz, Erdélyben nem ismerik. Ott nyilván nem ragadta meg a közönség figyelmét Kendi Anna és Szalánci János esetének ez a részlete. De megragadta a dunántúliakét, akik az idegen vőlegényhez erőszakolt lány másik balladájában alkalmazzák. A lány visszautasítja a kérést, azért kötik a lófarkához a lányt, míg meg nem tőri ellenállását; akkor azután már hiába öleli és költögeti. Itt sincs tehát házasságtörés, csak lófarkán-hurcolás. De megvan a kettő együtt a franciák balladájában, legalábbis a vált házasságtörés. A férjjel elhitetik, hogy hűséges felesége megcsalta, azért hurcolja a ló farkához kötve, s mikor kiderül az igazság, már hiába akarja megmenteni. A franciák nyilván Bóta feltevésszerű „ismeretlen magyar költő”-jének eredeti történetét ismerték, ezért jelenik meg náluk a házasságtörés, bár alakult formában. S a szöveg-

egyezések a dunántúli balladával nyilván csak a véletlen művének tekinthetők. Bizonyára az erdélyi lófarkához-kötés volt négy-öt évszázadon át az egyetlen Európában, azért kellett ezt a motívumot a franciáknak is az ismeretlen magyar költő ismeretlen művéből átvenni. Ez volna az egyetlen szál, ami Kendi Anna tragédiájához kapcsolja balladájukat. E büntetés-mód egységével kapcsolatban azonban kételyt támaszt maga Bóta is Bornemisznak egy másik adatával, aki éppen Török János esetének párjaként említi Tibai Gerelyt Ung megyéből; ő ugyancsak udvarbíráját köttette a ló farkához, majd négyfelé vágatta, mert feleségével „latorkodott”, sőt az asszonyt is lefejeztette. Ezek szerint legalább is két lófarkához kötött házasságtörő volt Európában, s esetük neveket nem, de egyéb részletekben megegyeznek. Gyanús nekem: ha a korábbi századokból is volnának részletes följegyzéseink, vagy ha valaki átböngészne a nyugati népek gazdagabb írásbeli forrásait, nem találna-e még korábbi is ilyen eseteket; a nagyobb adattömegben talán még egyik-másik balladának motívumaihoz közelebb állókat is.

Így azonban Bóta kénytelen olyan adatokkal beérni, mint a „kicsi nemes legény”, akiről egyetlen tizenégyesoros változatban csak annyit tudunk meg, hogy nagy Törökországban raboskodik, s anyja nem akarja kiváltani, nehogy megvályon három kövartól. Név nincs, részlet nincs, csak rabság van és nemes úrfi. Ez tehát csak a nemes Szalánci János lehet, véli Bóta, mert az előző és a következő századok folytán csak egyetlen nemes legény raboskodott börtönben, Szalánci János, mielőtt lófarkához kötötték.

Nem folytatom az állítólagos „összefüggéseket”. De szólni kell az elvesztett költői műről vagy művekről, arról a bizonyos „nagyszabású magyar reneszánsz epikumról”. A XVI. század második felében vagyunk, amikor Tinódi és a historikus énekszerzők műveit nemcsak leírják, hanem ki is nyomtatják, néha kottával is; amely korból költők és művek egész sorát ismerjük; köztük olyant is, mint az Árgirus; azt ugyanis falta a nép, számtalan ponyvakiadásról, századokon át. S nem lett belőle ballada. Mért nem tudunk hát semmit arról a nagyszerű műről, amely még az Árgirusnál is népszerűbb lehetett, mert teleszórt a nép balladáit Annákkal, Borbálákkal, „kicsi nemes legényekkel”, amely a Nyugattal is érezte a magyar költészet fölényét; amely elterjesztette Európában a lófarkához-kötést meg a „három árva” sorsát (mivel Kendi Annának három gyereke maradt, s ez megint európai ritkaság: apa, mostohaanya és három gyermek); amely Bóta szerint „a magyar reneszánsz epika eddig nem sejtett gazdagságát, erdőségét és az európai folklórban való hegemóniztikus szerepét bizonyítja”. Hi-

szén ez már nem a török pusztításnak kitett középkori Magyarországról tűnt volna el, hanem a töröktől el nem ért területek elég jól megőrzött, késői irodalmából!

Azt sem értem, miért érv emellett a „magyar családi eposz” mellett az, hogy Albert thüringiai örgróf felesége 1270-ben, ura bér-gyilkosai elől menekülve kiharapott fia arcából egy darabot, hogy örökre őrizze az anyjával történetek emlékét, s hogy ez a motívum „Bornemisza közvetítésével” megjelenik a Zsivány felesége néhány szlovák és ukrán változatában. Hát ha igaz volna a feltevés, hogy az erdélyi eseményt megéneklő ismeretlen magyar költő írta bele ismeretlen művébe ezt a motívumot, miért nem találjuk egyetlen magyar változatban sem? Ha pedig más forrásból utólag alkalmazták szomszédaink egy-egy variánsukban ezt az oda nem illő motívumot, akkor talán mégis az az igazság, hogy az ilyen irodalmi közvetítés csak egy-egy mozzanatot vagy nevet visz bele egy-egy variánsba, s nem dönthet a ballada kialakulásának kérdésében. Mért mondja Bóta nehézként az ilyen „történelmi módszer” kutatást? En nagyon könnyűnek találom. Máris tudok szolgálni hasonlót „eredményre”. Bornemisza azt is elbeszéli, hogy Török Bálint egyszer barátaihoz látogatott, akart megkaparintani egy asszonyt. Erről ugyan szintén nem ismerünk költői feldolgozást, de ugyanolyan joggal feltételezhetnénk, mint Bóta, már csak azért is, mert meglepőde találjuk meg „nyomát” egy balladában: A Csudahalott nyitrai változatában. Ott Bálint vitéz, magát holtnak tetteve akarja megkapni szeretőjét. Holtnak és nem barát-nak, de ő is tette, és Bálintnak hívják, és őt akar elérni a tettezzel. Igaz, a nép szerint még kő-kiskerttel és csudahalommal is csalogatja. De íme, a nyugatiak — franciák, angolok, dánok — megint csak közelebb volnának a (nem ismert) magyar költő (nem ismert) művéhez és az eredeti eseményhez: ők tetszhalállal csalogatnak. Úgy látom, már módszertani szabálynak is tekinthetjük, hogy egy ismert magyar esemény ismeretlen költői megfogalmazása közelebb áll a nyugati balladához, mint a magyarhoz. Ezt a balladát is odatehetjük tehát reneszánsz epikánk nyugati diadalmenetébe.

A persziflázsig kellett mennem, hogy valamennyire érzékeltessem Bóta „bizonyítási eljárását”. A legtöbb olvasónak természetesen nem áll módjában odalátni a hallott vagy olvasott név-felsorolások mögé a megfelelő balladákat is, változataikkal, nemzeti közeli kapcsolataikkal és minden problémájukkal. Ezt nagyon kevesen tudják megtenni. De aki nem tudja ellenőrizni, az is érezheti, hogy itt valami nincs rendben az érvelés logikája körül! Vajon nem volt elcsúsztatva az az ítéletnek is beillő tájékoztatás, amit az ES-ből feljebb idéztem?

A névtelen ismertető végül a szakfolyóiratokra bizza a kérdés eldöntését. Szerintem nem odavaló. Idevaló, a közönség elé. Tudományos vitára ki sem álltam volna. A szakemberek ismerik érveimet és a tényeket könyveimből. Ezért nem is kívántam részt venni az Irodalomtörténeti Társaság vitájában. De az olvasók tájékoztatására, úgy érzem, mégis meg kellett szólalnom.

ZELK ZOLTÁN:

Megint kórházban

Napi huszonöt órát töltök ébren és nem tudom, hogy nappalom vagy éjem az a huszonöt óra?
Botorkálok ülve és fekve, szemhéjaim fölcövekelve, cipők kopogását fülvélve várom és várom jöttöd.

Hozd a köllemény hevét, és nem tudom, majd melyikünk nevét kell a vers alá írnom?

Tegnap

Erdőt, hegyet, tengert, folyót, kék cinkét csecsemőt ha láttam, lelkem csak mondogatta: milyen szép az Isten!

Erzsébet napjára

Hiába csempészed mosolyba, átsüt ajkadon, aggódásod.
S ha csukva szád? torkod mélyében tülekedő lángokra látok!
Ne csapjuk be magunk, vagyunk most már akik vagyunk: tűzmarta torkú, karcolt szívű két összebúvó bánat.

1976. november 22.

Néhány hős fa még őrzi a nyár ajándokát, de holnapra talán már az utolsó zöld kondulás — harangoznak a lombok.